

u Beogradu) popunjavale su leksik i frazeologiju administrativnoga stila, a narodni ga je genij prepjevao u sebi bliske deseteračke stihove svjedočeći o još uvijek živu duhu Andrije Kačića Miošića (*Zagreb radi, Beograd se gradi*). Oživljene pak izborne slogane u hrvatskom narodu obljubljenoga HSS-ova vođe Stjepana Radića „*Ako i jesmo braća, kese nam nisu sestre; Moj novac u mom džepu, moja puška o mom ramenu!*“ parafrazirao je i osuvremenjivao novim narodnim vođama uz čija imena veže socijalnu osjetljivost *Savka mater, a Tripalo ćaća, daju kredit/zajam koji se ne vraća*, odnosno rješavanje teritorijalnih nepravda iz prošlosti *Savka mater, a Tripalo ćaća, sve se naše do Zemuna vraća*, asociirajući pri tom slavnu hrvatsku vojničku prošlost – *Hrvatska puška na hrvatskom ramenu*.

Nastavit će se u sljedećem broju.

TAJNA (NEPREVEDIVOSTI) LOGOSA

Ante Periša

Pro-LOGOS – Pro-SLOV – Pre-RIJEČ

Prije negoli u ovom pro-logu rekнем (prozborim) riječ o slovu, proslvio bih poneku o riječi nadajući se da će mnogi obdareni logosom do-slovno (i što dublje) razum-jeti slovo (logos) kojim su o-slov-ljeni.

Riječ je (danas) ključni pojam ne samo u jeziko-slovlju, nego također i u filozofiji i u teo-logiji. Štoviše, u teološkom diskursu riječju Bog stvara svijet (sve): „*Reče Bog: Neka bude (...)! I bi tako.*“ (Post 1) No, možda još poznatije mjesto o važnosti riječi jest ono na početku Ivanova Evanđelja gdje stoji (u današnjem hrvatskom prijevodu): „U početku bijaše Riječ, i Riječ bijaše kod Boga, i Bog bijaše Riječ.“ (Iv 1,1) U grčkom izvorniku ovdje na svim mjestima (umjesto „Riječ“) stoji „Logos“: „En arche en ho Logos, kai ho Logos en pros ton Theon, kai Theos en ho Logos.“ (Ev ἀρχῆ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεόν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος.)¹ U starocrkvenoslavenskome tu je stajala riječ „Slovo“. U latinskom prijevodu (Vulgata) pojavljuje se „Verbum“. U njemačkom „Wort“. Nama je, naravno, najvažniji grčki izvornik i hrvatski prijevod (ali nisam bez razloga ovdje spomenuo još i latinsku i njemačku inačicu). I u grčkom (Logos) i u hrvatskom (Riječ) izgleda sasvim jasno, barem u običnom govoru, iako je *logos* zasigurno jedna od smislom najbremenitijih riječi.

„Riječ“ u hrvatskom također je bremenita značenjima. Pogledom u rječnike već vizualno i prije čitanja upada u oči dugačak popis raznih značenja. Primjerice, u

¹ <https://www.academic-bible.com/en/online-bibles/novum-testamentum-graece-na-28/read-the-bible-text/bibel/text/ lesen/ stelle/53/10001/19999/ch/004cdf738f7bed02b14c891d2c9d2608/>

Akademijinom rječniku² pod pojmom „Riječ“ navode se među ostalim i ova značenja (s primjerima potvrda u književnosti i tradiciji):

„moć govora; besjeda, govor; riječ (općenito); način govora; razgovor; izjava, oporuka; poslovice, priča, uzrečica, rečenica, izreka; glas, priča, fama; pouka, savjet; obećanje, vjera, kletva, zavjera; odluka, zaključak; pogovor, oklijevanje; govor (oratio); nauk, propovijed, evanđelje; naredba, nalog, zapovijed; prepirka, svađa; jezik; riječ kao gramatički i stilistički termin; stvar...“

„Verbum“ u latinskom također je smislom vrlo bremenita riječ, pa ne čudi da je naš sveti Jeronim izraz „Logos“ na latinski preveo upravo tom riječju „Verbum“. U latinskom se uz nju vežu među ostalim ova značenja:

- 1) riječ, izraz, govor
- 2) a) riječ = rečenica, mnijenje, sud, izjava, mudra riječ
- b) prazna, pusta riječ
- c) mistične riječi, tajne riječi, basme, bajanje
- d) kao gramatički t.t., glagol.³

Doduše, nekako se čini da bi sve poznavatelje današnjih europskih jezika trebalo čuditi zašto se u mnogima od njih danas riječ „verb-um“ rabi (samo!) u značenju (gramatički) „glagol“, npr. za razliku od imenica, pridjeva i sl., iako bi, primjerice u hrvatskom (latinskom) to bilo bliže imenu/-ici negoli nekoj radnji, te iako sama riječ „glagol“ izvorno znači „govoriti“ (onomatopejska riječ)? Njemačka riječ „Wort“ zanimljiva je pogotovo zbog jednoga razloga, a zbog čega sam je ovdje i spomenuo. To je da ona ima dva različita oblika za množinu, ali i značenje je onda drugačije ovisno o tom: „Worte“ i „Wörter“. Wörter su gramatičko-leksičke riječi, pa se i za rječnik kaže „Wörter-buch“, dok je značenje riječi čija je množina „Worte“ znatno složenije i znatno bliže problematici na koju ovdje želim ukazati.⁴

Ovdje bi se moglo postaviti i još nekoliko pitanja, kao npr. zašto se u hrvatskom *kasnije* (ili možda ipak samo u drugom području?) dogodio ovaj prijelaz od „Slovo“ na „Riječ“? Razlikuje li se njihovo semantičko/značenjsko polje? Što pokriva riječ „riječ“, a što pokriva ili što je pokrivala riječ „slovo“? Problem je i što u staroslavenskom za ono što danas nazivamo „slovo“ (u smislu *pisani znak*, „*gramma*“ grč.) postoji posve druga riječ, odnosno slovo „buki“⁵ (az-buki-vede-glagoli... /

² Vidi natuknicu Riječ, Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Dio XIII., Zagreb, 1953. i Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, JAZU, Dio XIV., Zagreb, 1955.

³ Vidi: *verbum*, Mirko Divković: Latinsko-hrvatski rječnik, Bjelovar, 2006.

⁴ Mislim da su sva navedena ključna značenja riječi „verbum“ zapravo odlično očuvana u njemačkom „Wort“, još kad se tomu pridoda i posljednje („Zeit-)Wort“, odnosno „Verb“ za glagol. Tako se riječ „Wort“ značenjski podudara s latinskim *verbum*, pa može značiti i riječ općenito, ali i riječ u užem, gramatičkom i leksičkom smislu (tada ima dužu množinu „Wörter“), i riječ u značenju „poruke“, odnosno „rečenice“, „govora“, „suda“, „izjave“ (pa tada ima kratku množinu „Worte“).

⁵ Po nekima ovo „buki“ zapravo dolazi od riječi „bukva“, a pojavljuje se u mnogim europskim jezicima (gotsko „boka“ npr. kao riječ za knjigu u njem. „Buch“ ili u engl. „book“ i sl.), jer su se prva slova

ja-slova-znajući-govorim/... – odatle i naziv pisma „az-buka“). Odnosno, jesmo li onda suzili značenjsko polje riječi „slovo“ na pisani znak, na „gramma“ (pa je „grama-tika“ jednako „slov-nica“) i pri tom izgubili mnoga druga značenja, koja očito čak i danas žive u svakodnevnom jeziku, te ih možemo prepoznati kao tragove nekadašnjega značenjskog polja, i to počevši od mnogih sastavnica koje u drugom dijelu sada imaju tu riječ umjesto „-logija“: npr. „filo-logija“, „teo-logija“, odnosno: „jeziko-slovlje“, „bogo-slovlje“, „mudro-slovlje“ pa do nekih drugih slojeva gdje se pojavljuju tragovi toga istog korijena: kao npr. „po-slovica“, „pro-slov“, „o-sloviti“, „na-sloviti“, ali vjerojatno i „sluh“, tj. „o-sluh-nuti“, „po-sluh“ i dr.?

Jezikoslovna fenomenologija *logosa*

No, prije daljnje analize „logosa“ moram svakako iznijeti jednu važnu napomenu poglavito kad je riječ o proučavanju starijih riječi, njihova nastanka, primjene, i uopće njihova života i uporabe, a kako bi i čitatelji mogli obratiti pozornost na tu dimenziju čime će im se zasigurno otvoriti i nove, dublje perspektive u istraživanju pojedinih riječi, odnosno ovdje riječi „logos“. Naime, od prvog susreta s John Langshaw Austinom jako me se dojmila njegova misao o jeziku kao riznici u kojoj su pohranjena blaga generacija i generacija govornika. Ne u izravnome (eksplicitnom) smislu zapisanih (i sačuvanih) misli, osjećaja, poduka... u obliku knjiga, natpisa ili sl. Ne, nego tako da sam jezik po sebi, donekle u strukturama, a poglavito u riječima (u leksiku) zrcali slojeve životnoga iskustva govornika dotičnoga jezika utkane u njega od samih početaka, a često čak i starije slojeve prenesene iz drugih jezika kao prikladne ili nužne (kad su se govornici dotičnoga jezika prvi puta susreli s nekim novim fenomenima), posuđenice, kovanice i sl. Uglavnom, Austin zaključuje da pri razmatranju ozbiljnih, pogotovo životnih i dubokih filozofskih problema uvijek valja posegnuti i „iskopati“ – jer riječi promatra upravo poput arheoloških ostataka, poput kamenog artefakta koji nam progovara o događajima i vremenima svojega nastanka, ali i o životnim etapama prepoznatljivima u „oštećenjima“ i u tragovima pod utjecajima kroz koje su prolazile – dublje slojeve onoga što nam je u jeziku samom sačuvano vezano uz pitanja koja želimo promišljati. Jer je u jeziku nataloženo iskustvo i mudrost naraštaja i naraštaja, a što nam zasigurno može razotkriti mnogo više nego što bi neki filozof smislio u jedno-dva popodneva sjedeći u svojem

(rune) upisivala u koru bukve. Ostatak ovoga „buky“ imamo i danas npr. u izrazu „bukv-alno“, tj. „do-slovno“ (Usp. R. Matasović, *Lingvistička povijest Europe*, Matica hrvatska 2016., str. 110.). Ovdje se pojavljuje još jedna zanimljivost, a za skretanje pozornosti na tu sitnicu zahvaljujem kolegi i prijatelju Anti Sesaru. Naime, kao što je rečeno, *buki* u smislu „slovo“ vezano je uz riječ „bukva“ jer su se u njezinu koru *urezivala* prva slova, tj. rune. S druge strane, grčka riječ za „slovo“ glasi „gramma“, a po svoj prilici etimološki potječe od glagola „grafo/-ein“ danas u značenju *pisati*, ali prvotno „urezati, (...) u kamen usjeći ili u vosak ugrepsti, dakle: pisati, pismena pisaljkom praviti“ (Vidi natuknicu *grafo*: Stjepan Senc (priredio), *Grčko-hrvatski rječnik*, Zagreb, 1910., pretisak 1991.) Stoga ne treba čuditi kasniji (kad se izgubilo *buki*) prijelaz i bliže povezivanje *slova* ipak sa *gramma*, s *pismom*, s *pisanim znakovima*, odnosno *urezima*.

naslonjaču – zaključuje on.⁶ Ovdje imamo posla gotovo s kolektivnim pamćenjem, s mudrošću naraštaja izravno nam dostupnom, iako starom ponekad i po više tisuća godina. A u nekim povijesnim trenucima dotična se riječ više pojavljuje i rabi u jednom značenju, u nekim drugima opet u nekom drugom značenju, donekle sličnom (analogija, metaforika u širem smislu, prijenosi značenja) ali ipak različitom itd. A uzimanjem svega toga u obzir, redovito nam se otvaraju bogate perspektive, ugrađene u riječi (utkane u jezik) koje nam jednostavno donose iskustvo i znanje mnogih ranijih govornika, čega prosječan govornik nekog jezika redovito nije svjestan.⁷

Osim toga, može se reći da, kad bi riječi imale samo jedno jedino značenje, skoro da ih ne bi niti trebalo prevoditi, kao što je to danas slučaj s mnogima u tehnološkome području, npr: *tvitati*, *lajkati* i sl., jer bi se to jedno značenje vrlo lako i brzo moglo naučiti bilo definicijom bilo jezičnom praksom. No, očito je da stvari ne stoje baš tako.

Iz svega ovoga pojavljuje se zapravo i još jedan problem. A to je, koliko smo uopće svjesni mnogih značenja određene riječi koju rabimo, koliko ih poznajemo? Dakle, i riječi koje svakodnevno rabimo imaju višestruke slojeve. Na jednoj razini znače jedno, na drugoj nešto drugo, u jednome kontekstu znače jedno, u drugom nešto drugo, u ironije čak i posve suprotno od onoga što govore (primjerice, izraz: „Baš si *pametan!*“ – ovdje često znači upravo suprotno od ovoga „pametan“); ali značenja ovise i o podrijetlu i profesiji govornika, o stupnju i vrsti obrazovanja, o životnome svijetu, okruženju, situaciji, o životnom iskustvu, o poznavanju povijesti riječi i njezine etimologije, kreativnosti itd. Ili na konkretnom primjeru: Kad netko danas kaže „U početku bijaše Riječ.“, znači li to zapravo svima isto? Ili barem slično?⁸

⁶ Usp. postumno objavljene spise, John Langshaw Austin, *Philosophical Papers*, Oxford, (1961.) 3. izd. 1979., str. 182. i dalje

⁷ To što ovdje načelno obrazlažem može se npr. dobro vidjeti i na konkretnom primjeru, iako ne pod sasvim istim vidom, u nadahnutoj jezično-egzistencijalnoj analizi naziva nekoliko mjeseci u hrvatskom jeziku u jednome radu Jure Zovka (J. Zovko, Bitak i jezik u mišljenju M. Heideggera. Pokušaj „hermeneutičkog izlaganja“, *Isti, Platon i filozofijska hermeneutika*, HFD, Zagreb, 1992., 116. – 118.).

⁸ Humboldt dobro na jednome mjestu primjećuje kako se značenje između govornika (istoga jezika!) zapravo nikada posve ne podudara, nego uvijek samo u određenoj mjeri (u nekom „postotku“), nekad više nekad manje, ali nikad nije posve istovjetno. „Nitko pod jednom riječju ne misli baš točno na ono što i tko drugi.“ (W. v. Humboldt, *O raznolikosti gradbe ljudskih jezika i njezinu utjecaju na duhovni razvoj čovječanstva*, prev. A. Stamač, Alfa, Zagreb, 2010.) I stoga, kao i zbog subjektivnosti iskustva, predznanja, preduvjeta itd., svako je razumijevanje „ujedno istodobno i određeno nerazumijevanje, svaka usuglašenost glede mišljenja i osjećanja istodobno i razilaženje“ (Humboldt, 2010., str. 65.). (O Humboldt u više vidjeti, primjerice, A. Periša, *Uvod u filozofiju jezika* (Priručnik. Digitalno izdanje Sveučilišta u Zadru. 2016.) http://www.unizd.hr/Portals/41/Uvod_u_filozofiju_jezika.pdf?ver=2016-10-12-134025-980 str. 28. i dalje. A više o samom (međusobnom) razumijevanju vidjeti: A. Periša: *Uvjeti mogućnosti razumijevanja: Jezik*, god. 63, br. 2. – 3., 2016., 43. – 56.

Slovo ili Riječ?

Koje, dakle, semantičko/značenjsko polje ovdje pokriva riječ „Riječ“? Pretpostavljam da je svima jasno da značenje, primjerice, te riječi toliko oscilira, da iako je u nekome smislu ona čvorište za povezivanje osnovne ideje⁹, ipak se može toliko razlikovati da na kraju zaista može značiti sve i svašta, čak i bitno šire od onoga što se navodi po rječnicima, pa se može preklapati sa značenjem i neke posve druge riječi. Tako npr. riječ „riječ“ osim gore navedenih nekih uobičajenih značenjski vrlo bliskih značenja, može značiti također značenjski jedva povezive stvari (kao što je vidljivo već gore iz popisa značenja te riječi). A ipak svaka riječ, poglavito te važnije, morale bi imati jasno značenje. Na što točno evanđelist Ivan misli kad kaže da „u početku bijaše Riječ/Logos“?

Logos u grčkom (dijakronijski poprimajući, obogaćujući i mijenjajući značenja kroz razne životne, situacijske, iskustvene, filozofske, književne... utjecaje) redovito se veže uz ova značenja:

govorenje, govor, riječ, misao, smisao, izričaj, izjava, rijek, rečenica, nauk, načelo, zakon, nalog, poslovice, tvrdnja, dokaz, dogovor, obećanje, pripovijest, vijest, predaja, glas, slava...¹⁰

Tako možemo pretpostaviti da je te glavne točke iz univerzuma sadržaja na umu imao i evanđelist Ivan pišući to Evanđelje krajem 1. st., poznavajući odlično grčki jezik i kulturu u to doba, odnosno barem zadnjih nekoliko stoljeća prije toga, uključujući (bar implicitno) vjerojatno također Heraklita i njegova značenjska proširenja i produbljenja u promišljanju riječi „Logos“.

No, braća Ćiril/Kyrill/Konstantnin (Filozof) i Metod u svojem prevođenju na slavenski jezik upotrijebili su riječ „Slovo“.¹¹ Nama danas tu stoji „Riječ“. Katkad

⁹ Poglavito kad je riječ o apstraktnijim idejama, mislim da njihovu povezivanju s riječima. Usp. primjerice kako to poimaju Locke ili Leibniz: A. Periša, Uvod u filozofiju jezika, 18. – 24. (ili pak izravno kod samih autora), ali i sličan pogled na tu problematiku stvaranja zaokruženih ideja i njihova povezivanja s glasovima (riječima) npr.: F. de Saussure, Tečaj opće lingvistike, prev. V. Vinja, Zagreb, 2000., 178. – 179.

¹⁰ Vidi natuknicu *logos*: Stjepan Senc, nav. dj. Svako od tih značenja zavrijedilo bi, dakako, imati zasebnu raspravu, jer se tim diferenciranjem zapravo svaki put kreće u jednom drugom smjeru razlikovanja jedne nekako u početku iste zbilje. I svako je važno. Tako, primjerice, neki fizičari ovdje presudnu važnost daju značenju riječi *zakon*, jer današnja fizika smatra da može objasniti cijeli razvoj svemira od početka do danas, ali uz pretpostavku da na početku stoje fundamentalni nepromjenjivi („invarijantni“) prirodni zakoni prema kojima se onda sve dalje odvija (razvija). Dok pitanja samog zakona, što je on uopće, odakle prirodni zakoni i slično, ostaju već načelno neodgovoreni (i neodgovorivi) početak.

¹¹ Ćiril i Metod nisu prevodili s latinskoga predložka, nego izravno s grčkoga (originala), među ostalim i stoga što su rodom iz Soluna (Grčka), pa su grčki i bolje znali, a vjerojatno su im grčki spisi bili i dostupniji te, naravno, bliži samom izvorniku od latinskoga prijevoda. Te razlike u svezi izvornika odakle je, u ovom slučaju tekst Novog zavjeta, preveden kasnije očituju se također usporedbom s prijevodima na druge jezike iz čega se lako prepoznaje s kojeg su izvornika/predložka zapravo prevoditelji prevodili. (Više vidjeti: Anto Knežević, Najstarije slavensko filozofsko nazivlje, FI, Zagreb, str. 80. i dalje.)

se možda pitamo zašto su sveta braća „logos“ preveli sa „slovo“, iako su imali na raspolaganju i druge značenjski srodne riječi, uključujući i samu riječ „riječ“ (ali i „besjeda“)? „Riječ“ bi mogla biti idealna, jer je korijenski vezana uz glagol „reći“ te je po osnovici i sveslavenska i praslavenska i crkvenostaroslavenska riječ: **rekti*, *rešti* (*rekon*), u značenju latinskoga *dicere*. Duljenjem korijena nastaje *rêk* – *rijek*, te *riječ*. Korijen *(w)*rek*- u srodstvu je sa sanskrtom – *racayati* (dovršen, načinjen, uobličen) te s njemačkim *rechnen* (računati, brojiti, određivati)...¹² Svakako, dakle, i u to vrijeme je postojala riječ „riječ“, no oni su se ipak odlučili za „slovo“. Anto Knežević ukazuje na nekoliko mogućih razloga: uz dobru i čestu praksu da se riječ po mogućnosti prevodi slogovno, dužinom sličnom riječju: „logos“ – „slovo“, tu je i igra riječima jer „slovo“ poziva, „o-slovljava“ nekoga, a i u samom „Pròglasu“ svojem prijevodu Blagovijesti (Evandjelja; Ivanovo Evandjelje je prvo prevedeno na starocrkvenoslavenski) Konstantin implicitno ukazuje na to dovodeći u svezu riječ „Slovo“ (Logos) i etimologiju imena „Slo(a)ven“, a koje onda poziva/o-slovljava narod „Slo(a)venski“ (koji je, dakle, već imenom vezan uz „slovo“) da počuje (o-sluh-ne) što mu slovi/govori Slovo koje dolazi od Boga. *Slovo* je ono ‘što slovi, što je na glasu’. Tu je i njegova veza s *glagolom*, koji je ‘blagozvučno slovo’. Korijen *glagola*, po postanju zvukooznačiteljski (onomatopejski), daje hrvatsku *glazbu* i slovensku *glasbu*. Slovo je ono ‘što se sluša i čuje’. Slovo slovi o slavi i slavnim Slov-jenima, koji bivaju slušani. Slovo slovi i o posluhu Slovu. Slovom je slavna riječ Božja Slav-ene oslovila, proslovila ih i proslavila. Slaveni su narod *u-slov-ljen* (umješten u *slovo* i *logos*). Zato *slovo* nije ni *besida* ni *glagoli*, jer ih ono oboje sadrži i bezmjerno nadmaša.¹³ Ipak, svakako treba napomenuti, ni izraz „slovo“ kao ni „logos“ u svakodnevnom životu svojih izvornih govornika nema svu tu dubinu i širinu značenja koje u Ivanovskom Prologu ima „logos“ i koje Konstantin (Kyrill) i Methodij pokušavaju unijeti/prenijeti i u riječ „slovo“. Neki su istraživači utvrdili da *slovo* na tom mjestu nosi barem osam značenja.

„Kada su Kyrill i Methodij ‘poistovjetili grčki naziv *logos* i slavenski leksem *slovo*’, dogodio se je prešutan, a ipak posve očit prijenos grčke filozofske semantike u slavenski ophodni leksem.“¹⁴

„Slovo“ je u hrvatskom jeziku još dugo potvrđivana riječ u tom značenju/smislu koji je imala u prevođenju Evandjelja. Tako se u značenju „riječi“ (i srodnima) pojavljuje u Vrančićevu rječniku (verbum; parole; Wort; rič, slovo), u Mikaljinu (slovo, riječ;

¹² Usp. Tomislav Ladan, *Riječi: značenje, uporaba, podrijetlo, ABC naklada*, Zagreb 2000., 22. Inače naša riječ „riječ“ uz ovaj sveslavenski korijen i određenu praindoeuropsku srodnost čak i po zvučnosti podsjeća na djelomice istoznačnu riječ „rhema“ (od glagola *er*, odnosno *eiro* – odatle i *retor* – govornik, u grčkome; ali i lat. *o-rator*) u grčkom. *Rhema*, naime znači ono što je rečeno, govoreno; riječ, rečenica, fraza; kaža, priča, glas, vijest; nauk, pravna stvar... (Usp. Senc, nav. dj.)

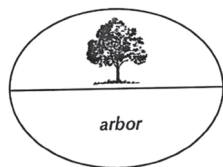
¹³ Usp. A. Knežević, *Najstarije slavensko filozofsko nazivlje*, FI, Zg 1991, str. 99. – 100.

¹⁴ A. Knežević, *Isto*, str. 88.

parola, verbum), u Habledićevu (slovo, reč; verbum), u Bellinu (parola; riječ, besjeda, slovo), u Belostenčevu (slovo, reč; verbum), u Jambrešićevu (slovo, verbum), u Stulićevu (parola, verbum), ali i u Marulića, Ranjine, Hektorovića, Zoranića..., no ipak se sve češće uz nju rabi i „riječ“ – kako se vidi u Akademijinom rječniku pod terminom „Slovo“ – da bi se kasnije sve više reducirala na „slovo“ u današnjem smislu, u značenju pisanoga znaka („gramma“, grč.).

Riječ nije riječ

Da bi se ispravno razumjelo u čem se zapravo sastoji česta važna (značenjska, smisljena) pogriješka koja se skoro uvijek pojavljuje čak i kod najučtenijih jezikoslovaca, pa i teologa, kad je riječ o riječi „Logos“ (grčki), odnosno „Slovo“ (starocrkvenoslavenski) ili „Riječ“ (kako se rabi danas) primjerice u *Pro-slovu*, na početku Ivanova Evanđelja, potrebno je pojasniti temeljnu razliku između te riječi i svih ostalih (riječi). Naime, u svakodnevnom govoru, kao i u stručnom jezikoslovlju uvijek se razlikuje „označitelj“ i „označeno“, „signifikant“ i „signifikat“, odnosno „razina izraza“ i „razina sadržaja“, tj. „ime“ i ono „imenovano“, „naziv“ i „referent“, kao npr. za stablo (predmet ili mentalni sadržaj/mentalna slika „stablo“ i njegov jezični izraz „arbor“ /u lat./ ili „stablo“ /u hrvatskom/ itd.):

Ovako to izgleda grafički prikazano u de Saussureovu Tečaju opće lingvistike (2000., str. 123.)

Ukoliko neka riječ (ali i izjava, rečenica) ima referent, onda ona ima značenje, odnosno smisao (u užem i u širem smislu). Ako nema referent, onda nema značenje, nema smisao.¹⁵ Ona je onda samo „fatus vocis“.

Prisjetimo se još jednom što sve riječ LOGOS znači u starogrčkom jeziku (na kojem je Ivan *pisao* svoje Evanđelje, ali i koje odzvanja grčkom mišlju u svojem izricanju događaja i iskustava oko Isusa i njegova života i uskrsnuća). Već smo spomenuli kako neki autori navode da u tome tekstu riječ „logos“ nosi barem osam značenja. Logos, dakle, u starogrčkome znači: govorenje, riječ, misao, smisao, značenje, um, razum, razbor, tvrdnja, zakon, ime, jezik. Kako je moguće da znači toliko mnogo toga? I što to znači kad se primijeni na samoga Boga, jer Ivan odmah u trećem dijelu te iste prve rečenice navodi kako „Bog bijaše riječ!“?

Ključ je u tom da LOGOS (ovdje ne mislim samo *teološki*, nego također i *jezično*, *lingvistički*, odnosno *semantički*...) stoji PRIJE svake PODJELE na „označeno“ i

¹⁵ To je srž cijeloga (jezičnog) neopozitivizma (ali ne samo toga pokreta, naravno) s gledišta jezične analize, odnosno zavodljivosti i smislenosti jezika; srž većine jezično-filozofskih rasprava pred kraj 19. i u prvoj polovici 20. st.

„označitelja“, prije podjele na „signifikat“ i „signifikant“, prije podjele na „razinu sadržaja“ i „razinu izraza“, LOGOS obuhvaća i „riječ“ i „smisao“, dakle i „ime“ i „referent“, i „izraz“, ali i „sadržaj“. Logos je *uvjet mogućnosti* svakog izricanja, svakog govorenja, svakog smislenoga glasa, svake riječi, svakoga smislenog diferenciranja. Logos, dakle, nije riječ u našem uobičajenom smislu kao ime za nešto izvan nje, nego Logos je nepodijeljen, sve: i sadržaj, i opis toga sadržaja; i „riječ“, ali i (njezino) „značenje“, i „misao“ i „s-misao“ na koji se ta ista riječ odnosi. Tu još nema podjele! U Logosu je obuhvaćeno sve. Jer što bi moglo biti njegov „referent“, ako je on „na početku“? Na što bi se on mogao referirati? Logično je nezamislivo uopće postojanje bilo kakvog *izvanjskog* „signifikata“, „označenoga“, „sadržaja“ koji bi se onda mogao podudarati (ili ne podudarati) sa samom „Riječi“ na početku (odnosno „prije početka“). Što bi to „na početku“ moglo već *biti*, a da nije Logos, da nije ta nepodijeljena riječ, a čije bi tek *ime (označitelj)* ona trebala biti? Dakle, „u početku“ (ili čak „prije“ početka) je bio samo Logos. Logos nije ime za nešto izvan, nije riječ koja bi se referirala na nešto drugo, na nešto izvan nje: bilo na neku ideju (u kojem god smislu: *pojedinčno*, u umu /svakoga/ govornika; ili *općenito/univerzalno*, u /pojednostavljenom/ platoničkome smislu), bilo na predmete i stanja stvari u svijetu, ili čak na sam svijet u cjelini... Logos sadrži u sebi sve: i ime i njegov smisao. On je prije svake podjele. Logos je od početka. Tu je sadržaj, misao, smisao, značenje, riječ. JEDNO. Neodijeljeni. Tako Logos jest riječ, ali nije riječ poput drugih riječi, Logos nije samo riječ. Logos nije riječ u uobičajenom smislu. Stoga svaki pokušaj prevođenja puca, krahira. Jedino što se može učiniti jest podučavati što zapravo iskonski to znači da „u početku bijaše Riječ (...) i Bog bijaše Riječ.“ I to ne samo u teološkome, nego čak i u jezičnome, jezikoslovnom smislu. Jer sva ta značenja riječi „Logos“ zapravo su sadržana u tome grčkom nazivu kad ga se pokuša filozofski, teološki, ali i *jezikoslovno* promisliti. I to svaki put ispliva kad se tu riječ pokuša prevesti na bilo koji jezik. Naravno, da ni govornici grčkoga redovito nisu toga svjesni. Ali upravo to se pojavljuje tu na samom izvoru, a riječi svoja značenja dobivaju raznim utjecajima: pisanom i nepisanom tradicijom, kulturom, književnošću, filozofijom, teologijom... tako je i s riječju „logos“. Sve to dodaje, utječe, dopunjava, mijenja značenje svakoj riječi.

Logos je tako u konačnici početak, uvjet mogućnosti svake diferencijacije, uključujući i jezičnu, pa tek kao takav može obuhvatiti u sebe sva značenja koja mu se pripisuju i u Ivana, i u Heraklita i u cijeloj misaonoj tradiciji. Tek kao takav stoji „na početku“, prije svakog diferenciranja: prije podjele na „ime“ i „značenje“, na „misao“ i „smisao“... Tako bi riječ „Logos“ zapravo, ugrubo rečeno, na koncu bolje odgovarala performativu (iako se to, naravno, ne može olako primijeniti na *riječi*), negoli konstativu, kako *rečenice* (!) iz početka dijeli J. L. Austin.¹⁶ Jer nije usmjerena

¹⁶ Usp. J. L. Austin, Kako djelovati riječima, prev. Andrea Milanko, Disput, Zagreb, 2014.; ili vidi: A. Periša, Uvod u filozofiju jezika..., str. 50. – 57.

na *konstatiranje* nečega prema modelu podudaranja ili nepodudaranja sa zbiljom, odnosno po modelu „točno-netočno“, nije okrenuta „imenovanju“ sadržaja, niti uopće može biti u tim odnosima, nego u kreiranju, u izvođenju, u stvaranju (*to perform*) neke nove zbilje! Riječ iz-riče. Slovo slovi. Govor govori. Zbor zbori. Iz sebe.

Zaključne riječi

U ovakvo shvaćanje Logosa kao nerazdijeljenoga počela svega: i sadržaja i izraza; i imena i predmeta; i riječi i stvari; i imena i bitka... dalo bi se lako uklopiti također Heideggerovo tumačenje logosa kod Heraklita. Naime, Zovko u spomenutom tekstu (bilješka 7.) upravo navodi kako je Heraklitov logos, prema Heideggerovu izlaganju, trebao u sebi istodobno sadržavati *bitak i kazivanje*, odnosno kako Logos, po njemu, ima dvojako značenje:

- a) govor, kazivanje (uobičajeno značenje)
- b) sabiranje,¹⁷ zbor.

To drugo značenje trebalo bi slovit kao izvornije, jer je u njemu zapravo očuvano prvotno značenje bitka, da u sebi sabire i okuplja suće (das Seiende). Heidegger se nijednog trenutka ne dvoumi poistovjetiti bitak i logos.¹⁸ Stoga će *Logos* Heidegger prevesti kao „sabiranje koje se pokazuje i prikriva“ (das entbergend – bergende Sammeln).¹⁹ I tu bi *logos* zapravo odgovarao ovomu konceptu *logosa* kakav iz ove analize proizlazi s obzirom na *Pro-log-os* Ivanova Evanđelja, i to u teološkom, filozofskom, ali i u jezikoslovnom smislu. Jer jedino tako shvaćeni *logos* stoji onkraj svake podjele na „izraz“ i „sadržaj“, na „signifikant“ i „signifikat“, na „označitelja“ i „ono označeno“, jedino takav može odgovarati tolikim različitim značenjima, ponekad i oprječnima tako da takav „Logos“ obuhvaća i bitak, i mišljenje i riječ.

¹⁷ Dobro je možda barem ovdje na kraju napomenuti kako se i u grčkoj riječi „ekklesia“ („crkva“) po jednom od dva osnovna etimološka tumačenja pojavljuje upravo „logos“ (odnosno „njegov“ glagol „legein“ = „sabirati“ – kako se ovdje kod Heideggera također navodi). Naime, prema jednom tumačenju, riječ „ekklesia“ (*crkva*) u grčkom dolazi od „ek-kaleo“ (što bi značilo da je sačinjavaju oni koji su „pozvani“), ali prema drugomu od „ek-lego“ (oni koji su „sabrani“, „sakupljeni“). Zanimljivo je da hebrejska riječ „kahal“ u sebi vjerojatno povezuje oba značenja, pa ne čudi da se Knjiga Propovjednikova (u Bibliji, na hebrejskom „Kohélet“) kod nas dugo nazivala i „Crkvenjak“.

¹⁸ Vidjeti također Heideggerovu interpretaciju *riječi* kao one koja poziva u „biti“ u Ante Vučkovića: A. Vučković, *Dimenzija slušanja* u M. Heideggera, FI, Zagreb, 1993.

¹⁹ Zovko, navedeno djelo

Sažetak

Ante Periša, Sveučilište u Zadru: Odjel za kroatistiku, Odjel za filozofiju

UDK 81'373, znanstveni rad

primljen 15. travnja 2021., prihvaćen za tisak 17. svibnja 2021.

Rätsel der Logos-Unübersetzbarkeit

Im vorliegenden Beitrag wurde die vielfältige Problematik vom *Logos* dargelegt, die zunächst mit der Übersetzung des griechischen Schlüsselbegriffs aus dem Johannesevangelium ins Altkirchenslawische ansetzt. Zunächst dem ursprünglich griechischen Begriffe sprachkundig nachgehend und ihn in seinen griechischen Wurzeln erhellend, lässt sich der Autor anschließend auf die ganze Komplexität vom *Logos* ein, um schließlich zum eigentlichen Grund seiner Unübersetzbarkeit zu gelangen. *Logos* lasse sich, laut Verfasser, freilich nicht übersetzen, ohne die Vielfalt seiner möglichen Bedeutungen umfassend zu berücksichtigen. Selbst dem ursprünglichen griechischen Sprecher war das ganze Bedeutungsspektrum dessen, was der Begriff *Logos* eigentlich in sich trägt, gar nicht bewusst, d. h. ihm wurde der volle Ausmaß dessen, was der Begriff *Logos* im Laufe der Jahrhunderte – dem unterschiedlichsten Einflüssen unterzogen – mitgetragen und während der andauernden „Sprachentwicklung“ ausgetragen, bzw. immer wieder neu ausgedrückt hat, gar nicht präsent. Das Bedeutungsspektrum vom *Logos* mit den adäquat vorahnenden Termini hauptsächlich im Hinblick auf den Bedeutungswert – zunächst in der kroatischen, zusätzlich aber auch in der lateinischen und deutschen Sprache – vergleichend, weist der Autor sowohl auf die semantische Verschiebungen als auch auf die Bedeutungserweiterungen hin, deren Grundlage eine tiefere Bedeutungsdimension vom *Logos* bildet. Abschließend hebt der Verfasser den semantischen Grundunterschied zwischen dem ‘Wort’ *Logos* und allen anderen ‘Worten’ hervor, weil *Logos* in sich selbst den Sinn trägt/hat, ohne irgendeine Referenz **außer** sich selbst zu haben. Als Grund und Ursprung von allem habe *Logos* keinen **äußeren** Bezugspunkt (keine **äußere** Referenz), auf den/die er sich referieren könnte. Als solcher ist der *Logos* (in einem einzigen Wort zusammengefasst) reine Performativität, d. h. pure Handlung (pures Handeln).

Schlüsselbegriffe: Logos, Buchstabe, Wort, Zeichen, Performativ

KAD PRAVOPIS, PO „NAČELU PROIZVOLJNOSTI“,
UNESE ZBRKU GDJE JE BIO RED

Mate Milas

Pisanje rečeničnih znakova u upravnom govoru

Institutovu su pravopisu¹ ovako navedeni primjeri pravilne uporabe rečeničnih znakova u upravnome govoru kad su riječi koje se navode s lijeve strane riječi kojima se objašnjava navod:²

¹ Jozić i dr., Hrvatski pravopis, Institut za hrvatski jezik i jezikoslovlje, Zagreb, 2013.

² Nav. dj. str. 109.